

Vapaussota ja vallankumous 1918

Arvoisat kuulijat, mineni on Vesa Määttä ja minulla on ilo kertoa kokemuksestani 17 vuoden takaa, jolloin koostin professori Ohto Mannisen ohjauksessa vuoteen 1918 kytkeytyvää filmiaineistoa. Helsingin yliopisto tarjosi sen aikaisia av-laitteita filmimateriaalin editointia varten. Ääniraitojakin oli vain kaksi. Tuloksena oli nelisenkymmentä minuuttia kestävä yhteenveto tapahtumista, jotka johtivat Suomen itsenäistymiseen ja vapaus-sisällisotaan. Sodalla on monta nimeä, koko litaniaa lienee turha toistaa, ja sotahistoriaa tutkivana käytän esityksessä siitä nimeä vapaussota, nimeä jota myös sotilashenkilöt ovat pääasiassa käyttäneet poliittisista suhdanteista riippumatta. Filmissä käytetyt kartat ovat pääasiassa teoksesta Suomen vapaussota 1918, kartasto ja tutkimusopas, jonka ovat toimittaneet Martti Häikiö ja Juhana Aunesluoma.

Esitys jakautuu seitsemään jaksoon, ja ne sisältävät lukuisia filmejä, joista keskeisimmistä kerron esityksessäni.

Ensimmäinen jakso

Filmin alussa näkyvä palava talo ja pakenevat ihmiset ovat elokuvasta *Täällä Pohjantähden alla*, jonka ensi-ilta oli vuonna 1968. Elokuvan ohjasi Edvin Laine Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanisarjan pohjalta. Elokuva oli vuoden katsotuin ja Suomen kolmanneksi katsotuin kotimainen elokuva 1 020 000 katsojalla. Vuonna 1970 elokuvalla valmistui jatko-osa, *Akseli ja Elina*, joka perustui kirjasarjan kolmanteen osaan. Vuonna 1973 tehtiin näistä kokoomaelokuva nimellä *Pohjantähti*.

Nikolain vierailu ja maaliskuun vallankumous 1917

Venäjistä ensimmäisessä maailmansodassa ja maaliskuun 1917 vallankumouksesta korostan Venäjän tsaari Nikolai II:n vierailua 1915. Hän kävi Helsingissä vain kerran. Vierailusta tehtiin kuitenkin vastoin sensuurin määräyksiä filmi, jota myös hyödynsimme filmiprojektissa. Kuvaaja Oscar Lindelöfin tallentama mykkä filmi on runsaat kymmenen minuuttia pitkä. Näihin aikoihin, itsenäisyys eli jääkäri liike alkoi nostaa päätään Suomessa. Lindelöf joutui maaliskuussa 1915 pysyttelemään piilossa neljä vuorokautta, sillä venäläiset viranomaiset vaativat, että filmi on lähetettävä sensuroitavaksi Pietariin. Sensuuri ei päässyt kuitenkaan filmiin käsiksi. Tästä vierailusta kului parisen vuotta, kun Nikolai syrjäytettiin vallasta maaliskuun 1917 vallankumouksessa.

Vuosi 1917 oli Venäjällä toisenkin vallankumouksen vuosi, ja lokakuun vallankumoukseen hyödynnettävää filmiaineistosta ehdottomaan ykkösluokkaan kuuluu Sergei Eisensteinin elokuva Lokakuu vuodelta 1927. Eisensteinia oli pyydetty ohjaamaan elokuva lokakuun vallankumouksesta sen kymmenvuotisjuhlapäivän kunniaksi. Eisensteinille tarjottiin täydet vapaudet elokuvan tekoa varten, jonka lisäksi hänellä oli käytettävissään aidot tapahtumapaikat sekä valtaisa määrä avustajia, joista monet olivat osallistuneet tapahtumiin kymmenen vuotta aiemmin. Näistä paloista Eisenstein rakensi taidokkaan kokonaisuuden.

Yksittäiset henkilöt on rajattu muutamaamaan historialliseen hahmoon ja Eisenstein pyrki väkijoukkojen avulla luomaan dynaamisen rekonstruktion vallankumouksen tapahtumista. Eduard Tissén kuvaus oli taidokasta ja Lokakuun monia kohtauksista on sittemmin esitetty aitona kuvamateriaalina vallankumouksen tapahtumista.

Toinen jakso

Sodan puhjetessa maassa käytössä ollut kuvauskalusto jäi suurelta osin punaisten hallitsemille alueille. Punaisten mahdollisista filmausaktiviteeteista ei ole tietoa. Venäläisten kuvaama *Krasnaja Finljandia* (1918) eli *Punainen Suomi* on ainoa tunnettu punaisten valtaamaa aluetta kuvaava elokuva. Se on alun perin venäläiseksi uutiskatsaukseksi tehty elokuva.

Ohessa näkyy pätkiä punaisten ottamien vankien tarkastusta, punaisten pankkivartiosta, välissä Ruotsalaisten (*Från den pågående frihetskampen i Finland*) filmissä äkseerausta Pohjanmaalla ja neuvostovenäläisiä sotavankeja marssimassa ja hakemassa soppaa kenttäkeittiöstä sekä rivissä. Lisäksi näytetään neuvostovenäläisten vankien halonhakkaamista ja vangin ojentamista. Tämän jälkeen taas (*Punainen Suomi*) punaisen hallituksen eli kansanvaltuuskunnan edustajia auton edessä Helsingissä.

Kolmas jakso

Ruotsalaisten valmistamassa dokumentissa Suomen vapaustaistelusta (*Från den pågående frihetskampen i Finland*, Ruotsi 1918) valkoisen armeijan ylipäällikkö, kenraali Mannerheim nousee junaan lumisateessa ja tarkastaa esikuntineen valkoisten päävartion Seinäjoen asemalla. Kartassa kuvataan rintamalinjat sodan alussa. Rintama ei noudatellut poliittisten ja sosiaalisten ilmastojen rajoja. Se muotoutui aseellisen voiman realiteettien perusteella. Kumpikin osapuoli pyrki voimiensa mukaan ottamaan haltuunsa liikenteen solmukohtia. Sodan tuhot Oulussa ja Varkaudessa osoittavat sodan tuhojen laajuutta. Ainoastaan lumihuutalet liikkuvat lohduptomassa maisemassa, kun filmikameran kohteeksi tulevat Varkauden valloituksessa tuhoutuneet ja vahingoittuneet tehdasrakennukset. Samoja järkyttäviä still-kuvia on käytetty useamassa kohdassa. Todettakoon, että ruotsalaisten filmissä näytetään myös Oulussa tuleen ammuttuja venäläiskasarmeja ja kaupunkiin koottuja punavankeja, joita oli pitkälle toista tuhatta sekä ruotsalaisia vapaaehtoisia.

Mainittakoon vielä, että ruotsalaiset kuvasivat myös Vaasassa isänmaallisten laulujen esityksiä ja kaupungin komendantti Appelgrenin johtamia aseharjoituksia puistokadulla Zacharias Topeliuksen patsaan luona ja Seinäjoelta mukaan ovat valikoituneet ratsuväen harjoitukset, joukkojen kokoontuminen Seinäjoen asemalle, minkä jälkeen talonpoikaisosasto nähdään marssi-, konekivääri- ja paraatiharjoituksissa.

Kartta Ahvenanmaasta liittyy Ruotsin joukkojen suorittamaan alueen miehitykseen helmikuussa 1918. Se tapahtui humanitaarisuuden tekosyillä, mutta saksalainen laivasto-osasto luovutti saariryhmän Suomen laillisen hallituksen joukoille. Tähän liittyen näytetään filmiä hyiseltä mereltä. *Deutsche Hilfe für Finnland* -filmi on saksalaisten kuvaama, kerron siitä lisää hieman myöhemmin. Nämä laivat kuuluvat Saksan apujoukkoihin Suomen laillisen hallituksen tueksi. Filmiin on ilmeisesti tallentunut taistelulaiva Bayern todennäköisesti, hävittäjiä sekä isoja torpedoveneitä (luokka S31). Laivat saapuvat todennäköisesti Hangon satamaan, joka on jäiden saartama.

Kartan jälkeen *Punainen Suomi* -elokuva sisältää otoksia mm. Hämeenlinnasta ja punaisten käytössä olleesta panssarijunasta, sen liikkeellelähtöä. Tykein ja konekiväärein varustettu panssarijuna oli pelottavin ase rautateiden suunnilla. Filmissä kerrotaan rautateiden merkityksestä sodassa, ja *Punainen Suomi* -elokuva näyttää junasta tapahtuvaa yhden miehen tykkiammuntaa.

Neljäs jakso

Rautatien merkitys jatkuu, alkaa kartalla, johon liittyen todetaan muun muassa, että Rintamalinja syntyi ensin rautateiden kohdalle Vilppulassa, Mäntyharjussa, Antreassa, myöhemmin Raudussa.

Punainen Suomi punakaartilaisia lähdössä rintamalle ja sama kuvattuna Täällä Pohjantähden alla - elokuvassa. Sitten taistelua viimeksi mainitussa filmissä. Aseiden ja tulen psykologinen vaikutus oli melkoisen ratkaiseva joukkojen ollessa pääosin harjoittamattomia. Maxim-konekiväärit, tykit ja käsikranaatit antoivat omille luottamusta ja levittivät pelkoa vihollisen keskuudessa. Tässä ilmeisesti ruotsalaisten filmissä Vöyrin sotakoulun toimintaa eli aliupseereiksi koulutettavien harjoituksia konekivääriammunnassa jäällä.

Nuoret Kotkat, viroksi Noored Kotkad on vuodelta 1927 ja se kertoo kolmen nuoren miehen tarinan Viron Vapaussodassa. On ylioppilas, seppä ja maatalon poika ja yhdessä taistellaan vihollista vastaan. Elokuva on mustavalkoinen mykkäfilmi ja näyttelemisen parhaiden mykkäfilmin perinteiden mukaista, melkoista draamaa. Taistelukohtaukset ovat näyttäviä, joissa Viron armeija oli mukana suurilla osastoilla.

Jääkärit paraatissa Vaasassa helmikuun lopulla 1918. Länä oli luonnollisesti ylipäällikkö Mannerheim joukkojaan tervehtimässä. Ruotsalaisten saattamana jääkärit olivat saapuneet Suomen rannikon jäävyöhykkeelle, jossa suomalaiset jäänmurtaajat tulivat vastaan. Vaasaan saavuttiin 25. helmikuuta 1918. Seuraavana päivänä järjestettiin näyttävä paraati Vaasassa. Tuolloin jääkärit ainakin olivat kylmissään, sillä heillä ei ollut päällystakkia hyytävässä pakkasessa. Joukossa myös filmiä Helsingin paraatista 16.5.18.

Punaisten esikunnan suunnittelua kuvataan Nuorten Kotkien avulla. Sitten *Punainen Suomi*, punaisten päällystystä ja viestitystä panssarijunassa ja talossa (Nuoret Kotkat). Punaisilla oli muun muassa neuvostovenäläisiä sähköttäjiä, kuten äsken saattoi havaita.

Viides jakso

Deutsche Hilfe für Finnland. Siinä tallennetaan 3.–4. huhtikuuta tapahtunutta saksalaisjoukkojen rantautumista ja jalkamarssia varsin kuraisissa olosuhteissa halki kumpuilevien maastojen kohti Helsinkiä.

Sitten alkaa sokaipoistolla käsikranaatista Nuorten Kotkien aikoinaan vaikuttava taistelukohtaus.

Välissä tykistöharjoitus neuvostovenäläisiltä otetuilla kanuunoilla Pietarsaaressa, tärkein ase oli kevät kenttätykki mallia 1902. Sitten tulee jälleen vaikuttavaa taistelukuvaa virolaisesta filmistä Nuoret Kotkat, ja siinä näkyy myös panssarijuna. Näitä pelottavia aseita oli Suomessa kymmenkunta, lähinnä neuvostovenäläisillä ja punaisilla.

Kartan myötä kerrotaan, että huhtikuussa oli jo selvää, että sota oli kääntynyt laillisen hallituksen voitoksi. Sitten Nuoren Kotkien rynnäkköä, ja vielä Täällä Pohjan tähden alla kuvaa pakenevia punaisia ja Nuorten Kotkien massiivinen tykistökeskitys. Edellä mainitut sirpaleiset pätkät on kytketty lähinnä maaliskuussa käytyyn Tampereen taisteluun sekä huhtikuun lopun taisteluihin Karjan kannaksella sekä Viipurissa. Punaisten vastarinta päättyi tähän. Mukana myös kartta Viipurista.

Nyt palataan huhtikuun tapahtumiin ja saksalaisten apujoukkojen saapumiseen. Vapaussotaa kuvaavista elokuvista tärkeimpiin kuuluu saksalaisen UFA-yhtymän *Deutsche Hilfe für Finnland* (suom. Saksan apu Suomelle, 1918), joka lähtee liikkeelle Kielin satamasta ja seuraa aluksi kenraali Rüdiger von der Goltzin (s. 1865) johtamaa 9500 miehen vahvuista Itämeren divisioonaa laivamatkalla myrskyisän Itämeren halki Hankoon. Filmissä kuvataan saksalaisten laivojen lähtöä satamasta, laivastoa merellä, edetään marssien ja resiinalla, saksalaisia saapuu Ilmalaan, jossa tykistöä menee aseisiin ja ampuu. Helsingin valtaaminen toteutui 12.–13.4, Esplanadilla ammutaan, saksalaiset kuvasivat Helsingin paraatinsa, liikutaan autolla vauhdikkaasti... Sitten pätkä filmistä *Punainen Suomi*, punaisten lääkintäjoukkojen paarinkantoa...

Kuudes jakso

...jatkuu lääkintähuollolla (ote Nuorista Kotkista), tämän jälkeen kuvataan jälleen sodan tuhoja. Ne kohtasivat erityisesti eteläistä Suomea. Väkivalta ja terrori oli silmiinpistävää.

Ruotsalaisten (*Från den pågående frihetskampen i Finland*) filmissä esitetään Vaasassa järjestetty sodassa kaatuneiden valkoisten surusaattue (n. 31 min). Ruotsalaisten filmiin kuuluvat lisäksi kuvaukset Ruotsissa, jossa kuvattiin surujuhla Suomen vapaussodassa kaatuneille ruotsalaisille, joiden arkut kannetaan surusaatossa suurkirkkoon. Alkuperäisversion päättää tapahtumasarja, jossa eloonjääneiden ruotsalaisten vapaaehtoisten prikaati palaa Tukholman satamaan *Cooler Traider*-laivalla, missä heille järjestetään vastaanottoseremonia ja paraati.

Punainen Suomi filmissä vankeja jäällä, agitointia. Sitten *Deutsche Hilfe für Finnland*: Helsingissä ratapihalla kuolleita vangittuja punaisia. Rautatieasemalta Helsingistä kameran eteen tulee lisää vangittuja punaisia, jotka on siirretty vankijunaan, ja heidän kokoamisensa Kauppatorilla. *Deutsche Hilfe für Finnland* -elokuva säilyi Saksassa, viimeksi DDR:n filmikeskusarkistossa, mistä se saatiin vaihtosopimuksin Suomeen ja tallennettiin Puolustusvoimain elokuva-arkistoon, joka vuoden 2004 alusta yhdistettiin Suomen elokuva-arkistoon.

Seitsemäs jakso

Valkoisten hallitsemilla alueilla toimi useita elokuvayhtiöitä. Myös sodan jälkeen useat ulkomaiset elokuvayhtiöt, saksalaiset UFA ja Oskar Messterin Messter-katsaus, Ruotsin Pathé Frères ja kotimaiset Lyyra ja Bio-Filmi/Pallas ikuistivat Mannerheimin ja valkoisen armeijan saapumisen Helsinkiin sekä paraatikuvin että siihen liittyvissä tilanteissa.

Joukkoja valmistautuu paraatiin, joukkoja kokoontumispaikalla, tulomarsi kaupunkiin Mannerheimin johdolla, kaupunginjohtaja Haartman tervehtii ylipäällikköä ja hänen joukkojaan. Mainittakoon, että Mannerheimin hevosista tunnetuimpia on Neptun, jolla hän lienee myös ratsastanut voitonparaatiin. Senaatti tervehtii Mannerheimia. Hänen lisäkseen senaatin puheenjohtaja Svinhufvud ovat filmissä hyvin esillä.

Projektissamme käytetyistä filmeistä mainitsen lopuksi vielä vähemmän tunnetun Jääkäriin morsiamen eli Kalle Kaarnan ohjaaman suomalaisen elokuvan vuodelta 1931. Se perustuu Sam Sihvon samannimiseen näytelmään. Pääosissa Hanna Taini ja Tauno Palo. Elokuva kuvattiin talvella 1931 Helsingissä ja Hangossa. Elokuvan luultiin kadonneen, kunnes 1990-luvulla Yhdysvaltojen suomalaisalueelta Michiganista löydettiin yksi kopio. Tauno Palo (alkuteksteissä nimellä Tauno Brännäs) esiintyi ensimmäisessä elokuvaroolissaan. Risto Orko ohjasi *Jääkäriin morsiamesta* oman versionsa vuonna 1938.